

Initia Reformationis. Wittenberg und die frühe Reformation, hrsg. Irene Dingel, Armin Kohnle, Stefan Rhein, Ernst-Joachim Waschke, Leipzig 2017, Evangelische Verlagsanstalt (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie, Bd. 33), ss. 445

Trudno się zorientować, ile książek wydano w związku z obchodzonym w 2017 r. jubileuszem wystąpienia Marcina Lutra oraz początków reformacji. Katalog berlińskiej Staatsbibliothek wyszczególnia ponad 150 naukowych pozycji książkowych z lat 2017–2019, opublikowanych w zdecydowanej większości w języku niemieckim, nieco w językach krajów, które trwale przyjęły reformację i żadnej w języku polskim. Nie sposób ogarnąć liczby artykułów naukowych, przyczynków źródłowych, które poświęcono genezie i rozwojowi protestantyzmu, samemu Lutrowi, jego rodzinie, kręgowi współpracowników. Wśród wielu książek znajduje się również zbiór artykułów poświęcony Wittenberdze i wczesnej reformacji (*Wittenberg und die frühe Reformation*), opublikowanych pod redakcją czworga niemieckich badaczy dziejów protestantyzmu oraz teologii: Irene Dingel, Armina Kohnlego, Stefana Rheina oraz Ernsta-Joachima Waschkego. Irene Dingel jest profesorem historii i teologii, od 2005 r. kieruje pracami Instytutu Historii Europejskiej im. Gottfrieda Wilhelma Leibniza, należy do najważniejszych współczesnych badaczy reformacji oraz protestantyzmu. Armin Kohnle jest profesorem Uniwersytetu Lipskiego, gdzie kieruje katedrą późnego średniowiecza i reformacji na Wydziale Teologii. Ernst-Joachim Waschke jest emerytowanym profesorem teologii w Uniwersytecie Marcina Lutra w Halle-Wittenberdze oraz przewodniczącym związanej z rzeczonym uniwersytem Fundacji Leucorea, będącą również wydawcą recenzowanej książki. Nieco mniej znaną postacią jest Stefan Rhein, dyrektor działającej w Saksonii-Anhalt Fundacji Miejsc Pamięci Marcina Lutra (Stiftung Luthergedenkstätten). Tom zawiera siedemnaście artykułów, które stanowią pokłosie dwudniowej konferencji odbytej w Wittenberdze 17–19 marca 2016 r.

Materiały zostały zaprezentowane w trzech działach rzeczowych. Pierwszy, zatytułowany „Pobożność i krytyka Kościoła”, zawiera pięć artykułów, drugi – „Środowisko Marcina Lutra” – siedem, a trzeci – „Wczesny okres rozwoju ruchu reformacyjnego” – pięć. Autorzy to w zdecydowanej większości utytułowani naukowcy, którzy poza jednym wyjątkiem reprezentują niemieckie środowisko badaczy dziejów reformacji, religii i teologii, jak również dziejów regionalnych Wittenbergi czy – nieco szerzej – nowożytnej Saksonii. Tom rozpoczyna artykuł Christophera Spehra, profesora Uniwersytetu w Jenie, poświęcony – jakże by inaczej – zagadnieniu odpustów w przededniu reformacji, ich organizacji, kwestiom teologicznym, ostatecznie krytyki tych praktyk (*Der Ablass am Vorabend der Reformation. Praxis – Theologie – Kritik*, s. 15–33). Ogólny szkic, oparty na znanej literaturze przedmiotu, sięga daleko w głąb wczesnego średniowiecza. Dr Livia Cárdenas (Uniwersytet

w Bazylei) w artykule *Heilsgeschehen, Seelenrettung, Weltgeschichte. Das Wittenberger Heiltum* (s. 35–65) przypomniała dzieje zbioru wittenberskiego relikwii świętych stworzonego – i tu paradoks – przez późniejszego protektora Marcina Lutra, księcia elektora saskiego Fryderyka III Mądrego (1463–1525). Tekst został oparty na monografii zagadnienia opublikowanej przez autorkę w 2013 r. (*Die Textur des Bildes. Das Heiltumsbuch im Kontext religiöser Medialität des Spätmittelalters*). Zbierany przez Fryderyka Mądrego, a znany m.in. dzięki współczesnym ilustrowanym drukom, niezwykle kosztowny skarb relikwii miał – wedle zamysłu jego twórcy – zapewnić Wittenberdze rangę najważniejszego miejsca pielgrzymkowego w tej części Europy. Jak podkreślono w tytule, relikwie służyły „uzdrowianiu, ratowaniu dusz”, czyli winny przyciągnąć pielgrzymów. Stało się ostatecznie inaczej i nieprzydatne, kosztowne relikwie zostały spieniężone w latach 1525–1530, czyli wkrótce po śmierci ich fundatora (1525). Autorka wskazuje niektóre z zachowanych do współczesności zabytków pochodzących z tego niezwykłego zbioru (np. szklany kubek św. Elżbiety). Prof. Wolf-Friedrich Schäufele (Uniwersytet w Marburgu) przedstawił od strony teologicznej bardzo ogólny zarys krytyki Kościoła od XI do początków XVI w. oraz znaczenie tej dyskusji dla początków reformacji (*Die Kirchenkritik des Hoch- und Spätmittelalters und ihre Bedeutung für die Reformation*, s. 67–82). Dr Rosemarie Aulinger z Bawarskiej Akademii Nauk, współwydawczyni akt Sejmu Rzeszy, zarysowała genezę skarg stanów Rzeszy (*Gravamina nationis germanicae*) wnoszonych do Kurii na politykę papieżstwa (*Die Gravamina auf den Reichstagen 1521–1530 und ihre Vorgeschichte*, s. 83–100). Autorka na różnych płaszczyznach wskazała rosnące napięcie polityczne w stosunkach pomiędzy Rzeszą, również samymi cesarzami, a Kurią, co ostatecznie doprowadziło do otwartej konfrontacji oraz podziału konfesyjnego Niemiec. Prof. Enno Bünz (Uniwersytet w Lipsku) przypomniał środowisko mnichów augustiańskich w Wittenberdze, w okresie, gdy przebywał tam Marcin Luter (*Luther und seine Mitbrüder. Das Wittenberger Augustinerkloster in der Reformationszeit*, s. 101–117).

Dział drugi („Środowisko Marcina Lutra”) otwiera tekst autorstwa dr Insy Christiane Hennen (Fundacja Leucorea), która przedstawiła charakterystykę rozwoju miasta Wittenbergi w okresie przedreformacyjnym, jego zabudowę oraz społeczeństwo (*Wittenbergs Stadtbild in der Reformationszeit*, s. 121–147). O ile J. Ch. Hennen korzystała m.in. z materiałów ikonograficznych i kartograficznych, to Wittenbergę na podstawie źródeł rachunkowych przedstawił dr Stefan Oehmig (*Wittenberg am Beginn der Reformationszeit. Beobachtungen anhand der Kämmererechnungen der Jahre um 1517*, s. 149–197). Zwraca uwagę świetna archiwalna podstawa źródłowa tego obszernego tekstu (księgi kamlarskie ze zbiorów Archiwum Miejskiego w Wittenberdze). Cieszy, że jeszcze nie wszystko zostało odkryte i przeczytane.

Bez wątpienia oryginalny temat zaprezentował prof. Uwe Schirmer (Uniwersytet w Jenie), omawiając obszernie anomalie pogodowe oraz tendencje

klimatyczne w środkowych Niemczech w latach 1485–1547 (*Verregnete Reformation? Witterung, Wetteranomalien und Klimatendenzen in Mitteldeutschland (1485–1547)*), s. 199–247). Tezę o „deszczowej reformacji” postawił w 1999 r. prof. Miloš Vec z Uniwersytetu Wiedeńskiego. U. Schirmer na podstawie dostępnych zebranych wzmianek o pogodowych odstępstwach od normy oraz ruchach cen na produkty zbożowe stwierdza, że nie ma jednoznacznych przesłanek potwierdzających rzekomą szczególnie kiepską, deszczową pogodę w pamiętnym roku 1517. Artykuł przypomina dawne studia związane z lwowskim środowiskiem Franciszka Bujaka i poszukiwania związków pomiędzy ruchem cen i zjawiskami klimatycznymi, powodziami, pojawieniem się szarańczy etc.

Prof. Thomas Fuchs (Biblioteka Uniwersytecka w Lipsku) przedstawił Lipsk oraz Wittenbergę jako ośrodki produkcji i handlu książkami w pierwszych latach po wystąpieniu Marcina Lutra (*Leipzig und Wittenberg als Zentren von Buchproduktion und Buchhandel in den ersten Jahren der Reformation (1517–1522)*), s. 249–264). Prof. Heiner Lück (Uniwersytet Halle-Wittenberga) zaprezentował stan i charakter Uniwersytetu w Wittenberdze w roku wystąpienia Lutra (*Die Leucorea im Jahr 1517. Eine Momentaufnahme*, s. 265–283). Jak się okazuje, według wszelkich dostępnych źródeł rok ten był raczej dość spokojny, a przynajmniej nic nie zapowiadało spektakularnej sekwencji wydarzeń, które nastąpiły po 31 października 1517 r. Artykuł dr Ulrike Ludwig (Fundacja Leucorea) nawiązuje do poprzedniego tekstu i skupia się na skutkach reformy Uniwersytetu w Wittenberdze przeprowadzonej przez Filipa Melanchtona w 1523 r. („*Zu christlicher Zucht der jungen Studenten*”. *Die Kollegien der Universität Wittenberg und der Beginn der Reformation*, s. 285–303). Z kolei artykuł Mirko Gutjehra z Fundacji Miejsc Pamięci Marcina Lutra poświęcony został kontrowersyjnemu świadkowi wczesnej reformacji, czyli Johanowi Oldecopowi (1493–1574), katolickiemu autorowi kroniki spisanej przed 1563 r. (*Johan Oldecop. Ein problematischer Augenzeuge der Reformation*, s. 305–327). Oldecop studiował w Wittenberdze i był również słuchaczem wykładów Marcina Lutra, wystawił po latach swojemu byłemu profesorowi fatalne świadectwo. Jednak kronikę spisano po czterdziestu latach... Trudno w wirze konfliktu religijnego oczekiwać obiektywnej i zdystansowanej opinii.

Trzeci dział rozpoczął tekst Volkera Leppina, profesora Uniwersytetu w Tybindze, poświęcony wczesnemu okresowi działalności Lutra jako reformatora Kościoła (*Martin Luthers Berichte über reformatorische Entdeckungen*, s. 331–350). Prof. Johannes Schilling (Uniwersytet w Kilonii) skoncentrował się na rekonstrukcji przygotowań Lutra do ogłoszenia tez o odpuściach (*Die Verbreitung von Luthers Ablassthesen*, s. 351–365), a prof. Marcel Nieden (Uniwersytet Duisburg-Essen) skupił się na analizie wczesnej publicystyki ulotnej wydawanej w Wittenberdze w pierwszych czterech latach po wystąpieniu Lutra (*Die frühe Wittenberger Flugschriftenpublizistik (1517–1521). Beobachtungen zur Publikationssprache*, s. 367–390). Autor

w tym dobrze udokumentowanym tekście skoncentrował się na analizie samego języka publikacji, który dostosowywano do możliwości potencjalnych odbiorców. Innymi słowy, chodziło o próbę dotarcia do możliwie szerokich warstw czytelniczych, co wymagało używania jasnych i nieskomplikowanych form argumentacji słownej lub słowno-obrazowej. Tekst jednego ze współwydawców tomu, Armina Kohnlego, poświęcony został charakterystyce stosunku książąt saskich Fryderyka Mądrego (zm. 1525) i Jana Stałego (zm. 1529) do Marcina Lutra (*Die ernestinischen Fürsten Friedrich der Weise und Johann der Beständige und ihr Verhältnis zu Martin Luther in den Anfangsjahren der Reformation*, s. 391–408). Tekst zamykający tom jest autorstwa współwydawczynie książki, Irene Dingel. Stawia ona pytanie, na ile luterańska była reformacja wittenberska? (*Wie lutherisch war die Wittenberger Reformation? Von vorkonfessioneller Vielfalt zu theologischer Profilierung*, s. 409–428). Autorka opisuje etap przejścia od wielorakości wczesnej myśli reformacyjnej do krystalizowania się wyraźnych tendencji na tym etapie rozwoju protestantyzmu. Wittenberga w sensie teologicznym nie była „luterańska”, jednocześnie osobisty wpływ Lutra na charakter życia samego miasta był już dość oczywisty.

Tom zamykają dwa indeksy: osobowy i geograficzny oraz wykaz autorów.

Opisywany zbiór artykułów ukazał bogate spectrum uwarunkowań politycznych, teologicznych, religijnych, również medialnych (druk, publicystyka ulotna), występujących w okresie bezpośrednio poprzedzającym reformację, jak również w pierwszych latach po wystąpieniu Lutra. Opisano też życie samego miasta oraz uniwersytetu, jako pewnego banalnego, prowincjonalnego mikrokosmosu, którego główni uczestnicy nie zdawali sobie jeszcze sprawy z tego, jak bardzo zaważyli się na losach wyznaniowych nowożytnej Europy. Chociaż część tekstów nie jest nadzwyczaj odkrywczą i operuje raczej literaturą przedmiotu niż nowymi, dotychczas nieznanymi źródłami, to wydawcom udało się uniknąć banalności, często towarzyszącej okolicznościowym tomom pokonferencyjnym.

Edmund Kizik

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk
Gdańsk